

УДК 008:323.15:327.39“19/20”

Я. А. Бойчук

УЧАСТЬ ПОЛЯКІВ У КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНЬОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)

Стаття присвячена комплексному дослідженню процесу участі поляків у культурно-просвітньому житті України у дореволюційний період. Досліджено діяльність польських культурно-просвітніх організацій, розкрито їх структура та форми роботи. Висвітлено міжкультурну взаємодію польської меншини із іншими етнічними спільнотами України у пореформену добу. Досліджено громадсько-політичний рух та його вплив на культурно-просвітнє становище представників польської національності. Зроблено висновок, що у досліджуваний період поляками були створені освітні товариства, клуби, мистецькі, наукові та гімнастично-спортивні гуртки, які займали вагомі позиції. Особливо це стосувалося освітніх товариств, які стали центрами поширення знань серед населення України.

Ключові слова: поляки, національна політика, культурно-просвітні товариства, громадські об'єднання, національні меншини.

Міжнаціональний діалог між Україною та Польщею є однією із пріоритетних завдань зовнішньополітичної доктрини української влади, яка обрала європейський модернізаційний вектор розвитку. Це сприяє підвищенню інтересу польських і українських науковців до історії міжнаціональних взаємовідносин. Однією із актуальних питань є оцінка внеску поляків у культурно-просвітній простір історії України впродовж другої половини ХІХ – початок ХХ ст., що включає визначення їх впливу на польсько-українські відносини сьогодення.

Історіографія проблеми репрезентована більшістю праць, що тією чи іншою мірою торкаються теми дослідження. Серед праць, варто виокремити дослідження Данієля Бовуа [1], де висвітлюється національна політика імперського уряду щодо польської народності у Правобережній Україні в 1831 – 1914 рр. У дисертаційній роботі О.М. Білобровець [2] досліджено громадсько-політичний рух польського населення на Правобережжі України.

Окремі аспекти даної проблеми подані у наукових статтях. Серед них особливо слід відзначити статті Кондрацького А.А. [3], Лісевича І.Т. [4], Молчанова В.Б. та Буравського О.А. [5] На сучасному історіографічному етапі відбувається регіоналізація дослідницького процесу. Історики цікавляться місцевою громадсько-політичною ініціативою поляків. Проте вивчення участі польського населення у культурно-просвітньому русі України дореволюційної доби, ще не стало предметом спеціального комплексного дослідження.

Основна джерельна база статті – архівні матеріали з фондів Центрального державного історичного архіву у м. Києві та державних обласних архівів України.

Мета статті полягає у комплексному вивченні участі поляків у культурно-просвітньому житті України у другій половині ХІХ ст. – на початку ХХ ст., особливостей функціонування їх просвітніх товариств.

У ХІХ ст. під впливом національно-визвольних рухів в Європі пробудились інтелектуальні і моральні сили в усіх сферах громадського життя України. В одній із своїх просвітницьких програм видатний мислитель М.П. Драгоманов відзначив: “У всіх європейських державах, де жило по декілька народів, при чому одним із них був пануючим, почалось визволення пригнічених націй від духовного рабства у пануючої нації, піднімалися народи і заявляли під своїм іменем на особисте духовне життя” [6, арк.28]. Цей рух охопив й українські міста: Київ, Полтаву, Харків, Чернігів, Одесу та вилився в потужну культурно-просвітню діяльність етноменшин. Саме тоді виникають культурно-просвітні товариства етноменшин, учасники яких сповнені прагненням розповсюджувати просвіту серед народу і відродити їх національну самосвідомість та історичну пам'ять.

Національно-культурницька свідомість була особливо високою у польському середовищі. “Крайовий патріотизм” їх проявлявся в створенні національних польських товариств. Шляхта була привілейованим станом у Речі Посполитій, разом з тим російський уряд значно обмежив поляків у соціальному і політичному житті. Перші польські просвітні товариства діють латентно. Під час жандармського обшуку в маєтку поміщика В. Фліорковського в січні 1862 р. було знайдено статут таємного Товариства освітньої допомоги польському населенню. Зі статуту відомо, що товариство поставило за мету поширення освіти серед місцевого польського населення через початкове навчання. Управління товариства знаходилось у Києві, ним здійснювався збір коштів для навчальних посібників, проводився підбір вчителів, влаштовувались школи [7, арк.143]. Завдяки його роботі у Волинській, Подільській та інших українських губерніях було створено до 40 шкіл.

Суттєвим елементом асиміляторської політики царизму було витіснення польської мови з ужитку. Обіжником київського генерал-губернатора від 15 червня 1864 р. заборонялося використання польської мови в усіх навчальних закладах та побутових розмовах [8, арк.2]. Водночас, поляки були позбавлені права друкувати і продавати книги рідною мовою в Київській, Подільській та Волинській губерніях [9, арк.23]. У межах рескрипту від 28 січня 1867 р. у Житомирі поліцією було ліквідовано Товариство для поширення

польських книг за доступними цінами. Це була література в основному на історичну тематику, а також польська белетристика [10, арк.30].

Урядовий маніфест 17 жовтня 1905 р. зумовив організаційне становлення та активізацію просвітницько-культурної діяльності, актуалізувавши цілу низку проблем національно-культурного відродження. Видані 4 березня 1906 р. "Тимчасові правила про товариства і спілки", надали можливість полякам реєструвати свої культурно-просвітницькі товариства. В усіх населених пунктах з більш значним польським населенням, а саме у Києві, Умані, Одесі, Харкові починають легально функціонувати громадські об'єднання, що мали на меті гуртувати польську громаду, створювати бібліотеки, читальні, школи для дітей та дорослих.

Поляки протягом усього XIX ст. домінували в культурно-інтелектуальній сфері південно-західного регіону. Географічна близькість Правобережної України до Польщі зумовила побоювання російської влади поширення через польську людність радикальних ідей [11, арк.2]. Підавстрійський Львів як культурний і політичний центр галицького намісництва за духом і складом населення залишався польським містом. У ньому функціонували польські культурно-просвітні організації: Полонія, Корпорація, Куронія, Латиція, Лехія, Венеція, Арконія, які почали поширювати свою діяльність на українські губернії.

Найбільшим розгалуженим і впливовим було товариство Полонія, головною метою якого було ознайомлення з культурою польського народу, його минулим і сучасним побутом для пробудження національної свідомості [12, арк.27]. Друкованим органом Полонії у м. Києві стала газета Київський денник, яка в одному із номерів писала: "Будучи пов'язаним з російським народом своїм минулим і теперішнім, ми можемо здійснювати свої права не шляхом антагонізму, а єдиним впровадженням в життя ідей рівноправ'я взаємної довіри і поваги. Ми будемо захищати це корисне, не тільки для нас поляків, але й по відношенню до інших народностей, ми будемо боротися за ідеал свободи і справедливості, встановленому на цій основі згоди і мирного співіснування" [13, арк.341].

Тісно співпрацювало із Полонією польське культурно-просвітне товариство "Освятя", яке було зареєстроване 14 липня 1906 р. у Києві з метою поширення просвіти серед польського населення [14, арк.237]. Громадське об'єднання функціонувало ще з кінця XIX ст. латентно. Так, за даними харківського губернського жандармського управління при затриманні колишнього студента Ново-Олександрівського інституту Л.І Міткевича, було виявлено, що він у 1895 р. під час навчання перебував у складі польського товариства "Освятя Людової" [15, арк.65]. Товариство головним завданням ставило відкриття шкіл, книжкових магазинів і читалень, організацію літературних вечорів та лекцій. Основним тереном діяльності товариства була Київська губернія, в якій відкрилося три відділення: в Умані – 8 жовтня 1906 р., в Ружині – 6 березня 1907 р. і в Бердичеві – 16 березня 1907 р. [16, арк. 61-62]

У Подільській та Волинській губерніях подібні відділення товариства "Освятя" не були допущені до реєстрації губернським присутством за клопотанням місцевого прокурора. Поляки Житомира неодноразово зверталися до волинського губернатора заснувати просвітне товариство [17, арк.1]. У квітні 1907 р. прохання було відхилено остаточно на підставі того, що проект товариства "найближчою своєю метою ставить інтереси поляків" [18, арк.2]. Очевидно влада побоювалась розгалуження місцевих філій товариства, оскільки вони мали у своєму складі поляків, які входили до радикальних політичних об'єднань. Так, центральне київське відділення очолював І.А.Андрежейовський, дворянин, фабрикант по виробітку кафелю, учасник польського визвольного руху [19, арк.11].

Положенням від 24 серпня 1906 р. були скасовані правила щодо покарань за таємне навчання поляків у губерніях Південно-Західного краю [20, с.32]. Проте Міністерство народної освіти продовжувало відмовляти у відкритті початкових шкіл посилаючись на положення від 30 квітня 1882 р. про покарання за таємне навчання у губерніях Південно-Західного краю. На початку 1907 р. Товариство зверталось до Міністерства народної освіти за дозволом заснувати в Києві дві початкові школи, у відкритті яких товариству було відмовлено [21, арк.2].

Польське товариство "Освятя" перейшло до інших форм роботи, зокрема організувало лекції на культурно-освітні теми. У м. Бердичеві щосуботи влаштовувались безкоштовні науково-популярні бесіди польською мовою. Проте і така діяльність обмежувалась, правління Освятя звернулося 29 грудня 1908 р. до голови Київського тимчасового комітету у справах друку А. Сидорова про дозвіл професору Львівського університету А. Шеленговському прочитати в м. Києві 9 січня 1909 р. реферат на польській мові на тему "Історична література новітнього періоду" з метою збирання коштів для названого товариства [22, арк.94]. Дозвіл на проведення заходу було відхилено.

Окрім "Освятя", громадську роботу прагнули провести і інші польські товариства. 2 квітня 1907 р. в Бердичеві був зареєстрований "Польський союз". Метою товариства, згідно статуту, був розвиток культури і громадського життя усіх станів польського населення Київської губернії. Напрямами діяльності були заснування навчальних закладів, влаштування курсів, читань, заснування бібліотек, професійних гуртків і допомога іншим закладам просвітнього характеру. Будівництво національних шкіл заборонялося імперською владою. 26 грудня 1909 р. київський губернатор надіслав конфіденційного листа київському, подільському та волинському генерал-губернатору Ф.Трепову, в якому повідомлялося, що товариство "поширює ідеї польського націоналізму шкільним шляхом серед малолітніх і дорослих, перетворюючи в оазиси польської культури фабрики і заводи, де більшість вищих службовців належать до польської національності. Поляки прагнуть створити кагальну систему, подібну до євреїв" [23, арк.1]. Місцева адміністрація вказувала, що "польські школи багато в чому копіювали би школи варшавської "матиці" в Холмщині і вносили в серця вихованців польську культуру і фантастичні плани відновлення Польщі від моря до моря" [24, арк.2].

Незадовільний стан освітянської справи на Правобережжі у значній мірі пояснювався тим, що тут не були впроваджені земства, які уже діяли на Лівобережжі з 1864 р. Польські культурно-просвітні товариства на кшталт Польського дому, заснованого в різних містах України, ідеально ілюструють ситуацію, що склалася в цьому регіоні. 15 квітня 1907 р. поляки м. Проскурів безуспішно намагалися відкрити філію Польського дому, так як товариство головною метою передбачало поширення польської просвіти шляхом відкриття шкіл і навчальних установ [25, арк.2]. Іншою ситуація була на Слобожанщині. 16 листопада 1909 р. було затверджено статут Харківського польського громадського зібрання Польський дім. Було засновано гурток шанувальників музики і співів, драматичного мистецтва, влаштовувались літературні вечори, публічні лекції, бібліотеки [26]. У жовтні 1910 р. при Польському домі була відкрита бібліотека, до якої надходило близько 30 періодичних видань польською і російською мовами. Частина книг бібліотеки було передано спілці польських студентів Харкова [27].

Блокування і закриття товариств на Правобережжі спонукало польське населення ще більше прилучитися до радикальних течій. Товариство "Огниво" та "Огнисько" продовжували справу закритих польських просвітніх товариств у 1909 р. [28, арк.90]. Радикальна політична спрямованість культурницьких товариств, зорієнтованих на львівський просвітній центр мала у своєму складі літературний, музичний і драматичний напрямки. Так, в "Огниво" проводилися мистецькі вечори для студентів поляків за участю видатних діячів культури, що приїздили із Варшави. У товаристві зосереджувалось все громадське життя польської меншини Південно-Західного краю [29, арк.12]. При "Огніві" функціонував театр, що являвся першим постійним польським театром, який знаходився у м. Києві на вул. Хрещатик №1 [30, арк.5]. У ньому неодноразово проходили спектаклі і інших товариств, які орендували це приміщення.

Філією "Огниво" було Товариство шанувальників мистецтва, яке було зареєстровано у грудні 1906 р. з метою "розвитку серед польського населення м. Києва і Київської губернії культури і мистецтв" [31, арк.93]. Відділення очолювало драматичний напрямок роботи освітніх польських товариств. Товариство досягнуло успіхів у отриманні урядових дозволів на постановку публічних та приватних спектаклів польською мовою, організовувало музичні вечори, галереї, бібліотеки. У 1910 р. Польське товариство шанувальників мистецтва прохало дозвіл на постановку спектаклю в м. Біла Церква, на яке отримало згоду [32, арк.267]. У переліку п'єс, існувало дві вистави "Віфлеєм" і "Варшав'янка", які описували долю польського народу і ставлення до нього уряду держав, які розділили Польщу, а саме Росії, Німеччини і Австрії.

У 1912 р. місцева адміністрація здійснювала посилений контроль за діяльністю польських культурно-просвітніх товариств, у зв'язку із наближенням п'ятдесятих роковин польського повстання 1863-1864 рр. Побоюючись активізації польського руху, начальником Південно-Західного краю у січні 1913 р., була скликана нарада до складу якої увійшли командувач військами, управляючий київською губернією, начальник штабу київського військового округу, начальник київського губернського жандармського управління та охоронного відділення. Після довготривалих дебатів було вирішено "не ліквідувати товариство, так як тоді діяльність спільноти та його учасників буде важко відстежувати" [33, арк.3].

У сприянні культурно-освітньому розвитку польського населення Півдня України відіграли громадське об'єднання "Огнисько", започатковане 17 січня 1906 р. [34, арк.2]. Товариство сприяло культурно-освітньому розвитку польського населення в Одесі. 28 травня 1911 р. товариство святкувало 5-річний ювілей за участі місцевої польської аристократії, де голова товариства Й.Лукоцевський провів у своїй промові паралель між діяльністю єврейських і польських товариств. Він відзначив, що "влада не в змозі боротися з єврейськими товариствами, завдяки їх матеріальних грошових сил, нам потрібно йти за прикладом євреїв". Йшла мова про створення банку за рахунок якого мала фінансуватися діяльність товариства.

Політична консолідація позначилась на культурно-просвітній роботі. За результатами виборчих кампаній 1905, 1909, 1913 рр. чітко простежується тенденція до скорочення відносної частки євреїв серед загалу думців з 9,1 до 5 %. Зважаючи на очевидне нехтування інтересів етнічної спільноти, правління польського товариства "Огнисько", неодноразово на загальних зібраннях піднімало питання за проведення в члени четвертої Державної думи по 1-курії м. Одеси Г.Сліозберга – єврея за походженням. Члени товариства Огнисько заявляли, що "росіяни не стануть захищати поляків, тому що не переживають долю нацменшини, а євреї ж страждають так як ми" [35, арк.119]. Окрім політичного зближення, співпраця єврейських і польських громад опиралася на давню традицію, яка була пов'язана з тим, що у Польщі існували єврейські громади ще у добу Середньовіччя.

Драматичний напрямок роботи "Огнисько" очолювала філія "Ліра", яка була заснована 28 січня 1906 р. у м. Одеса. Метою товариства передбачалось проведення польської драми, розповсюдження серед польського соціуму просвіти шляхом загальнодоступних польських спектаклів. Товариство поширювало виконання різноманітних творів драматичного мистецтва, а також читання публічних лекцій, влаштування художньо-драматичних вечорів, вистав, концертів. Для досягнення більш досконалого ансамблю у виконанні п'єс, правління товариства запрошувало до себе на гастролі видатних артистів, влаштовувало літературні і музичні конкурси [36, арк.207].

Після послаблення цензури, у Києві 12 березня 1909 р. було зареєстровано товариство "Гурток польських літераторів і журналістів", яке бажало об'єднати усіх місцевих літераторів і журналістів для взаємного вдосконалення, надавати початківцям-літераторам можливості друкуватись в пресі, видавати позики та допомогу своїм незаможним членам. Для досягнення мети гурток влаштовував публічні лекції і читання, художньо-драматичні вечори, концерти, бали, літературні конкурси, видавали літературні збірники, періодичні видання та журнали [37, арк.4]. Крім згуртування і взаємодопомоги між існуючими польськими літераторами, товариство також здійснювало організацію загальноосвітніх курсів і стипендій в інших

навчальних закладах для своїх adeptів. Кадри товариства поповнювалися вчителями польської мови, історії та літератури, що викликало побоювання російського уряду поширення польських ідей через періодику і видання. Місцева адміністрація у листуваннях відзначала, що "їх мета не збігається із метою державної політики в Південно-Західному краї, яка полягає в створенні національно-політичної єдності через поступову асиміляцію польського елемента російською народністю" [38, арк.2].

Правобережжя України було регіоном найвищого соціального та національного напруження. Прийнявши до уваги обіжник 20 листопада 1909 р. місцева адміністрація встановила особливий нагляд, не випускаючи із рамок характеру політичного руху. Російським урядом найбільш небезпечним вважалися програми як польських культурно-просвітніх товариств, так і українських товариств. Громадські організації українців та польські культурно-просвітні товариства, спільними силами боролися проти русифікаційної політики російської влади. Ними на сторінках київського журналу "Краєвий огляд", польсько-української газети "Примирення", з двома відділами польським і українським, спільно друкувались статті на гострі суспільні теми [39, арк.4]. Створена 26 травня 1906 р. у Київській губернії "Українська просвіта", яка ставила за мету поширення української мови, вважалась імперською владою небезпечною. Так, щодо діяльності українського товариства в Департаменті поліції зазначалось, що "в Південно-західному краї спостерігається на даний час українсько-мазепинський рух, який спирається на галицько-австрійську базу і набув небезпечні розміри". У лютому 1910 р. Міністерством внутрішніх справ було оголошено про закриття в Київській губернії трьох польських і чотирьох українських товариств, а саме Польський союз, Київський гурток польських літераторів, Українська просвіта, Українське товариство науки і мистецтва. В якості підстави заявлялося, що "товариства прагнуть до витіснення російської мови з повсякденного вжитку" [40, арк.2].

Посилення поліцейського контролю за товариствами польського населення відбулось на тлі активізації громадського життя Російської імперії на початку виборчої кампанії до IV Державної думи в 1912 р. Подільською жандармерією 20 грудня 1912 р. було виявлено польське таємне товариство з метою надання історичного опису Подільської губернії з часів польського панування до сучасного часу, ілюструючи цей опис фотографічними знімками зовнішніх і внутрішніх видів всіх, які знаходились в Подільській губернії костьолі [41, арк.307]. Втративши свою національну незалежність польське населення було позбавлене доступу до політичного управління. Католицька інтелігенція, яка була найбільш національно свідомою, здійснювала цілеспрямовані зусилля, у поширенні просвіти, навчаючи польське населення історії.

Безумовно, особлива роль в розширенні меж життєвого простору належить дозвіллю, сприятливому вільній самореалізації людини. В рамках індивідуальної дозвільної діяльності, включалася значна частина особистісного потенціалу, яка реалізувалася потім в структурі повсякденного життя. Для цього організовувались музичні, драматичні, танцювальні і літературні вечори та бали. З метою проводити вільний від занять час зі зручністю, приємністю та користю жителі-поляки м. Рівного у жовтні 1911 р. подали прохання про заснування "Польського громадського зібрання". Товариство у проектованому статуті зазначало, що метою є "надання своїм членам можливості проводити вільний від занять час зі зручністю і приємністю" [42, арк.4]. Волинське губернське присутствіє відмовило у реєстрації товариства, посилаючись на обіжник від 20 січня 1910 р., що забороняв діяльність національних товариств.

Відмовлено в реєстрації Польського клубу було і в Подільській губернії. Губернське присутствіє заявило, що "подібне товариство існує в Могилеві до якого можуть вступити усі жителі без відмінності національності і воно є повністю достатнім для всіх мешканців міста, крім того відкрите товариство може бути спрямоване у своїй діяльності на формування національно-політичної самосвідомості з метою об'єднання польського населення навколо виключно національних інтересів" [43, арк.35].

Складовою частиною польського культурницького руху був молодіжно-спортивний рух. Ще з 1894 р. в Одесі з'явилися спортивні таємні організації під назвою "Сокіл", які збиралися щосереди для влаштування вечорів, на які запрошувались польські письменники та знайомі із польською літературою [44, арк.291]. Філії товариства були створені і у Києві. 19 квітня 1906 р. було влаштовано Київське польське гімнастичне товариство "Сокіл". Керівниками ж товариства були активісти польського національно-визвольного руху. Серед 13 учасників правління "Київського польського гімнастичного товариства", 5 чоловік знаходилися під наглядом поліції до 1914 р. за участь у студентських страйках. За даними Київського губернського жандармського управління, учасники товариства здійснювали військову та фізичну підготовку за містом, куди виїжджали щосереди.

У м. Умані 27 листопада 1906 р. лікарі-поляки подали клопотання про реєстрацію гімнастичного товариства на зразок Київського польського гімнастичного товариства. Метою товариства передбачалось надання своїм членам та їх сімействам використовувати вільний час для гімнастичних та спортивних справ. Для вирішення завдань пропонувалось влаштування приміщень для постійних занять, в яких відкривались спеціальні відділи гімнастики, фехтування, стрільби в ціль із зброї, різноманітні ігри, їзда на велосипедах, плавання, публічні змагання, вистави, загальні програми та ігри за межами міста [45, арк.16]. Польські спортивні організації, з точки зору поліції, вважались воєнізованим молодіжним рухом, який готувався до визволення Польщі. Тому товариству було відмовлено в реєстрації, пояснюючи, що воно не відповідає вимогам закону від 4 березня 1906 р. про реєстрацію громадських об'єднань. Внаслідок відношення Департаменту громадських справ від 28 листопада 1907 р. було доручено місцевій адміністрації надати детальні свідчення про польські гімнастичні товариства. Згідно обіжника Головного управління землеоблаштування і землеробства від 13 квітня 1910 р. здійснювався посилений контроль за відкриттям "стрілецьких" товариств та їх ліквідація. Проте спортивні організації не ухилялися від роботи, а

продовжували діяти таємно. Так, у Богуславі Луцького повіту польське спортивне товариство "Сокіл" продовжувало систематично проводити гімнастичні вправи [46, арк.220].

Підсумовуючи вищесказане, можна констатувати, що однією із основних форм участі поляків у культурно-просвітньому житті України були просвітні організації. У другій половині XIX – на початку XX ст. були створені освітні та професійні товариства, клуби, мистецькі, наукові та гімнастично-спортивні гуртки, які займали вагомі позиції. Особливо це стосувалося освітніх товариств, які стали центрами поширення знань серед населення України. Велика їх заслуга у будівництві шкіл, відкритті бібліотек, лекційній роботі, поширенні мистецтва музичного, драматичного та художнього, у прилученні польського народу до його цінностей, а також організація дозвілля. Спільною метою товариств було гуртування представників польської національності навколо власних етнічних інтересів, національної ідентифікації на основі таких чинників, як спільність мови, історичних традицій, пам'яті. Проте аналіз документального матеріалу засвідчив невідповідність поставлених завдань та їх реалізацію. Такий стан речей пояснюється тим, що освітні організації перебували під більш жорстким поліцейським і адміністративним наглядом.

Джерела та література

1. Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1863–1914. Поляки в соціоетнічних конфліктах: Пер. з франц. – Київ: Критика, 1998. – 334 с.
2. Білобровець О. М. Суспільно-політичний рух поляків Правобережної України у 1863-1914 рр.: дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Білобровець Ольга Матвіївна; Київський національний лінгвістичний ун-т. – Київ, 2005. – 230 арк.
3. Кондрацький А.А. Поляки на Україні в X-XIX ст. // Український історичний журнал. – 1991. – № 12. – С. 102-115
4. Лісевич І. Т. Духовно спрагли: Духовне життя польської національної меншини на Наддніпрянській Україні в 1864-1917 рр. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1997. – 240 с.
5. Молчанов В.Б., Буравський О.А. Поляки Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. // Український історичний журнал. – Київ, "Дієз-продукт", 2005. – №3. – 223 с.
6. Центральний державний історичний архів України (далі – ЦДІА України). – Ф. 442. – Оп. 639. – Спр. 797. – 41 арк.
7. ЦДІА України. – Ф. 442. – Оп.812. – Спр.159. – 143 арк.
8. ЦДІА України. – Ф. 442. – Оп.814. – Спр. 491. – 3 арк.
9. ЦДІА України. – Ф. 442. – Оп.815. – Спр.498. – 54 арк.
10. ЦДІА України. – Ф. 442. – Оп.38. – Спр.881. – 30 арк.
11. ЦДІА України. – Ф. 442. – Оп.38. – Спр.881. – 30 арк.
12. ЦДІА України. – Ф. 442. – Оп. 639. – Спр. 797. – 41 арк.
13. ЦДІА України. – Ф. 274. – Оп. 1. – Спр. 3099. – 478 арк.
14. ЦДІА України. – Ф. 274. – Оп. 1. – Спр. 2982. – 695 арк.
15. ЦДІА України. – Ф. 336. – Оп. 1. – Спр. 3547. – 69 арк.
16. Державний архів Київської області (далі - ДАКО). – Ф. 10. – Оп. 1. – Спр. 95. – 186 арк.
17. ЦДІА України. – Ф. 442. – Оп. 636. – Спр. 605. – 6 арк.
18. ЦДІА України. – Ф. 1335. – Оп. 1. – Спр. 2132. – 2 арк.
19. ЦДІА України. – Ф. 275. – Оп. 1. – Спр. 1727. – 336 арк.
20. Полный свод законов Российской Империи: все 16 т. со всеми относящимися к ним продолж. с доп. узаконениями по 1 нояб. 1910 г.: в 2-х кн. / А. Л. Саатчиан; сост. А. Л. Саатчиан ; под ред. А. А. Добровольского. – СПб. : Изд. кн. магазина "Законоведение", 1911. – Кн. 2, Т. 9-16. – 1911. – СХХVI., 4680 стб.
21. ЦДІА України. – Ф. 442. – Оп. 858. – Спр. 118. – 6 арк.
22. ЦДІА України. – Ф. 295. – Оп. 1. – Спр. 142. – 137 арк.
23. ЦДІА України. – Ф. 442. – Оп. 639. – Спр. 797. – 41 арк.
24. ЦДІА України. – Ф. 442. – Оп. 858. – Спр. 118. – 6 арк.
25. ЦДІА України. – Ф. 442. – Оп. 637. – Спр. 164. – 3 арк.
26. Южный край. – 1909. – 29 грудня.
27. Харьковские губернские ведомости. – 1911. – 15 лютого.
28. ЦДІА України. – Ф. 274. – Оп. 1. – Спр. 2793. – 268 арк.
29. ЦДІА України. – Ф. 274. – Оп. 1. – Спр. 2982. – 695 арк.
30. ЦДІА України. – Ф. 274. – Оп. 4. – Спр. 206. – 11 арк.
31. ЦДІА України. – Ф. 274. – Оп. 4. – Спр. 205. – 93 арк.
32. ЦДІА України. – Ф. 442. – Оп. 859. – Спр. 2. – 269 арк.
33. ЦДІА України. – Ф. 442. – Оп. 643. – Спр. 346. – 12 арк.
34. ЦДІА України. – Ф. 268. – Оп. 1. – Спр. 899. – 85 арк.
35. ЦДІА України. – Ф. 301. – Оп. 2. – Спр. 443. – 125 арк.
36. ЦДІА України. – Ф. 274. – Оп. 1. – Спр. 3099. – 478 арк.
37. ДАКО. – Ф. 10. – Оп. 1. – Спр. 170. – 37 арк.
38. ЦДІА України. – Ф. 442. – Оп. 639. – Спр. 797. – 41 арк.
39. ЦДІА України. – Ф. 442. – Оп. 639. – Спр. 797. – 41 арк.
40. ЦДІА України. – Ф. 442. – Оп. 639. – Спр. 797. – 41 арк.
41. ЦДІА України. – Ф. 301. – Оп. 1. – Спр. 1536. – 441 арк.
42. ДАКО. – Ф. 2. – Оп. 46. – Спр. 184. – 86 арк.
43. Державний архів Хмельницької області (далі - ДАХО). – Ф. 629. – Оп. 1. – Спр.113. – 35 арк.
44. ЦДІА України. – Ф. 385. – Оп. 1. – Спр. 446. – 365 арк.
45. ДАКО. – Ф. 10. – Оп. 1. – Спр. 61. – 20 арк.
46. ЦДІА України. – Ф. 276. – Оп. 1. – Спр. 418. – 220 арк.

Boychuk Ya. A. The participation of Poles in the cultural and educational life of Ukraine (the second half of XIX – the beginning of XX century.)

The article is devoted to complex research of the Polish participation in the process of cultural and educational life of Ukraine in the pre-revolutionary period. The activity of the Polish cultural and educational organizations, their structure and forms of work are investigated. Polish minority intercultural interaction with other ethnic communities of Ukraine in the post-reform era is illuminated. Political movement and its impact on the cultural and educational situation of the Polish nationality is studied.

It is concluded that in the analyzed period Poles were created educational societies, clubs, art, science and sports and gymnastic clubs, occupies a significant position. This was especially true of educational societies became centers of dissemination of knowledge among the population of Ukraine.

Key words: Poles, national policy, cultural and educational societies, associations, national minorities.

Бойчук Я. А. Участие поляков у культурно-образовательной жизни Украины (вторая половина XIX – начало XX в.)

Статья посвящена комплексному исследованию процесса участия поляков в культурно-просветительной жизни Украины в дореволюционный период. Исследована деятельность польских культурно-просветительных организаций, раскрыто их структура и формы работы. Освещены межкультурное взаимодействие польского меньшинства с другими этническими сообществами Украины в пореформенную эпоху. Исследованы общественно-политическое движение и его влияние на культурно-просветительное положение представителей польской национальности.

Сделан вывод, что в исследуемый период поляками были созданы образовательные общества, клубы, художественные, научные и гимнастические-спортивные кружки, занимавших значительные позиции. Особенно это касалось образовательных обществ, стали центрами распространения знаний среди населения Украины.

Ключевые слова: поляки, национальная политика, культурно-просветительные общества, общественные объединения, национальные меньшинства.